

könyvtárak között helyezkednek el): kínálatukkal élve a felhasználók otthonról egyszerűbben és gyorsabban tudják igénybe venni a szolgáltatásokat. A tudományos könyvtárak a legjobb úton haladnak a „virtuális könyvtár mint a valódi könyvtár első lépcsőfoka vagy kapuja” és a nagybetűs „Információs központ” cél megvalósítása felé.

/TELLER, B.: Bibliotheken im Internet. Eine Evaluierung der Qualität von Internet-Präsentationen deutscher Bibliotheken. = Information-Wissenschaft und Praxis, 49. köt. 7. sz. 1998. p. 415–419./

(Viszocsek Eszter)

A digitális könyvtár: mítoszok és kihívások

E közlemény két szerzője nem ismeretlen azok előtt, akik otthonosak az Interneten. Különösen nem Terry Kuny, aki az IFLA egyik programjában is dolgozik, és a DIGLIB-levelezőlista moderátora. A közlemény szándéka szerint provokáció. Le akarják fejteni azt a felesleges szöveget, amelyet sokan rázúdítanak a „digitális könyvtár” fogalmára. Korrigálni akarják azokat a megnyilatkozásokat, amelyek a „papírmentes hivatal”-ról és „a könyv eltűnéséről” beszélnek, arról viszont nem, hogy a „digitális könyvtár” idő- és pénzpocsékolás. Az írás mégsem egy új ludditafelkelésre hív, hanem fegyverbe szóllítja a könyvtáros közösséget arra, hogy szembenézzon a digitális könyvtárak kihívásával, és a könyvtárosok új szerepével a digitális jövőben.

A műszaki változások a könyvtári munka *hogy* módját változtatták meg, nem a *miért*jét. A 21. század könyvtár alapkonceptióját ugyan megváltoztathatja a számítógépes világhálózat kifejlődése, de a könyvtáros feladata változatlan marad: az *információt el kell juttatni az emberekhez*.

Az új digitális – falak nélküli – könyvtármodellt a mainál összetettebb műszaki, társadalmi, jogi és gazdasági korlátok – falak közé kell megalkotni.

A népszerű sajtó által kialakított néhány mítosz vizsgálata elvezet bennünket a kihívások pontosabb felismeréséhez.

Digitális könyvtár: a mítoszok

1. Az Internet a digitális könyvtár

Az információs eszközök szállítói azt sugallják, hogy a globális hálózaton található információs erőforrások összessége a „digitális könyvtár”. De vajon a hálón található, összemérhetetlen elektronikus információhalmaz, minden elképzelhető témában odatett szöveg, kép, mozgóképek és hanganyag valóban egy „digitális könyvtár”? Mintha a bolhapiac a Kongresszusi Könyvtár lenne. Az Interneten és a hálón az információ minősége meglehetősen változó, megtalálása nehéz, és az olvasónak hiányzik a profi segítség.

A kihívás az, hogy a hálózaton önállóan létrehozott, elosztottan megjelenő, szerteágazó tematikájú erőforrások visszakeresésének infrastruktúrát

ját megalkossuk. Továbbá ezt az infrastruktúrát olyan szakemberek kezeljék, akik tisztában vannak az igényekkel és a használattal. Sok munkát kell még elvégezni ahhoz, hogy az Internet olyan koherens és felhasználóbarát legyen, mint egy könyvtár.

2. Az egyetlen digitális könyvtár, avagy az „egy ablak a digitális gyűjteményre”

Van, aki azt követeli (N. Negroponte), hogy hozzanak létre az Egyesült Államokban egyetlen nagy digitális könyvtárat, ahonnan mindenki hozzáfuthat az információkhoz. Mi a kihívás ebben az utópiában? Először az, hogy a digitális gyűjtemények és szolgáltatások akár mérsékelt növelése is erősen függeni fog a jövőben a copyright és licenclj szintjétől, valamint a digitalizáció és a műszaki infrastruktúra költségeinek gátló hatásától. Ennél fontosabb, hogy a digitális jövő kézben tarthatatlan lesz, versengő információszolgáltatókból tevődik össze, és ezek közül csak az egyik csoport lesz a könyvtáráké. A „digitális magánkönyvtárak” pedig pénzért árusítják az információt. Saját jogon lesz tekintélyes kihívás kifejleszteni az együttműködés szabványait ebben a környezetben.

3. A digitális könyvtárak egyenlőbb hozzáférést nyújtanak bárholon, bármikor

Sokat kell még tenni azért, hogy ez a mítosz valósággá váljék. Feltételezhetjük, hogy így lesz a jövőben. A mai helyzet az, hogy az Internet korántsem olyan széleskörűen hozzáférhető, ahogyan a számítástechnikai sajtó beállítja. A népszerűbb központokon kívül a kapcsolatok száma viszonylag kevés, a hozzáférés költségei nagyok, és a fejlődő országok népessége számára a hálózatra jutás esélye olyan, mint a holdsétáé. Az egyenlően hozzáférhető digitális könyvtár eléréséhez a hálózaton olyanná kell válnia, mint amilyen a telefonhálózat. Ugyanez vonatkozik a multimédiát hordozó eszközökre és szoftverre is. Az egyenlő hozzáférés szempontjából mind a műszaki, mind a jogi akadályok leküzdése problematikus.

4. A digitális könyvtár olcsóbb lesz, mint a nyomtatott könyvek könyvtára

Ez általános vélemény a műszaki szakírók között, de a gyakorlat mást mutat. Sok könyvtár

ugyan megtakarítást tervez, különösen azzal, hogy egyes folyóiratoknál áttér a megrendelés helyett a másolatküldő szolgáltatásokra, de a költség/haszon elemzés eredménye általában tisztázatlan marad. A könyvtár számára megtakarítás az, hogy a másolat költségeit az olvasóra terhelik. Ráadásul a digitálissá válás költségei tetemesek. Eszközök vásárlása, program-jogdíjak, növekvő működési és képzési költségek emelik a kiadásokat azon könyvtárakban, amelyek csak vásárolni akarják a digitális gyűjteményt. További költséget jelent, ha a könyvtár maga is digitalizálni akar. Vajon a csökkenő gyarapítási költség állja-e ezeket a kiadásokat? Megéri-e? És milyen szolgáltatásokat fogunk nyújtani?

Digitális könyvtár: nézzük a kihívásokat

A „hatékony” digitális könyvtár nagy kihívást jelent a ma és a holnap technikájának. Nem lenne előremutató a digitális dokumentumok integrációja a hagyományos gyűjteménybe. A digitális információ természete más, kevésbé állandó, könnyen másolható, és sok olvasó egyidejűleg távolról hozzáférhet. A hagyományos könyvtári kezelési folyamatokat illeszteni kell a különbségekhez.

Dokumentumkeresés

A digitális információt az jellemzi, hogy egyszerre több formátumban, esetleg sok változatban és nem rögzített helyen található. Egyik nap megtalálható egy helyen, és holnapra eltűnik. A háló keresőszolgáltatásai népszerűek, lényegesek az információ megtalálásában, de értelmes eredményre jutni gyakran elkeserítően nehéz. Kérdéses az is, hogy e szolgáltatások költségeit állják-e a hirdetések, vagy a jobb eredményért már fizetni kell a későbbiekben. Kérdés az is, hogy az adatok és a keresések növekvő száma milyen korlátokat állít. A nagy heterogén adatbázisok esetében a nagyszámú irreleváns eredmény okoz csalódást, míg a központosított adatbázis elérhetősége kérdésessé válik.

A könyvtárosok a téma elemzésével és a katalógizálással szervezik az ismereteket, létrehozva a metaadatokat, azaz az információt az információról. A legfontosabb kihívás abban áll, hogy kifejlesszük azokat a módszereket, amelyekkel egyértelműen tudjuk azonosítani és visszakeresni a hálózati információkat függetlenül attól, hogy milyen formátumban és hol található. Az ilyen szabványok még gyerekcipőben járnak, és bár vannak ígéretes kezdeményezések, mint a Dublin Core, a GILS (Government Information Locator Service) vagy az URC (Universal Resource Characteristics), a megoldás még messze van.

Digitális állományfejlesztés

A könyvtáraknak már van digitalizálási gyakorlatuk, pl. a katalóguscédulák retrospektív konverziójával. Az ezekből szerzett tanulság az, hogy a konverzió költséges és időrabló. A költség/haszon elemzés pedig azt mutatja, hogy ugyan van haszna a katalógus gépi elérhetőségének, de a költség nagyobb, mint vártuk.

A digitalizálás haszna egyes dokumentumtípusok esetében nyilvánvaló (pl. képanyagok, bibliográfiák, statisztikák), másokéban nem (pl. térképek, könyvek). Tanulmányozni kell azt, hogy mi az olvasó igénye, és azt jobban kielégíti-e a digitális forma, mint a nyomtatott. Enélkül nagy digitalizálási programba fogni olyan, mint amikor a kocsit fogjuk a számár elé. Nehéz gazdasági helyzetben nemcsak jogos, de lényeges is a digitalizálás hasznosságára rákérdezni. Szegény országoknak nincs szükségük arra, hogy alig használt információkat digitalizáljanak, lehet, hogy a számukra hasznos információk nem adatbázisokban találhatóak.

Mint ahogy a könyvtárak eddig is sokféle dokumentumformában ajánlották anyagaikat, a hagyományosakhoz koherensen kell csatlakoztatni a digitális dokumentumokat.

Megőrzés

Ha feltételezzük is, hogy a könyvtárak képesek digitális gyűjteményeket építeni vagy vásárolni, további kihívás ezek megőrzése, fenntartása. Ez a kérdés létezik a nyomtatott állománnyal kapcsolatban is, de a digitalizált anyag esetében könnyen felismerhető. A probléma kettős: a digitális dokumentum fizikai sérülékenysége, és a hordozó technika gyors elavulása. Emiatt a digitális dokumentum rendszeres felújításra szorul, és a megőrzés szabványait még nem dolgozták ki. A könyvtáraknak jól megalapozott módszereik vannak a hagyományos anyagok egymás közötti megosztására, a közös akciókra. Hasonló erőforrás-megosztásban kell gondolkodni a digitális korszakban is. A megőrzés nem egy könyvtár és nem is az információ-előállítók feladata csupán, ez utóbbiaknak egyébként is csak addig érdekük a megőrzés, amíg az információnak piaci értéke van. Az Egyesült Államokban és Kanadában már megkezdődött a megfelelő stratégiák kidolgozása, pl. a koordinált pénzügyi támogatás kifejlesztése, és a szükséges vezérfonalak, ajánlások megfogalmazása.

A könyvtárosok úgy érvelnek, hogy ha a „digitális könyvtár” kifejezésben nem hangsúlyozzuk a „könyvtár”-t, akkor a jövő generációk digitális sötét középkorként fogják jellemezni a mostanit, amikor az emberi ismeretek elvesznek.

A digitális könyvtár adminisztrációja

Könyvtáros vélemények szerint a digitális könyvtár létrehozása hosszú távú szervezési, pénzügyi és intézményi elkötelezettséget igényel. Valószínűleg nagy digitális gyűjtemények menedzselése keményebb és költségesebb feladat, mint egy hasonló nyomtatott gyűjteményé.

Copyright és licenckorlát

Még szisztematikus és nagyléptékű digitális dokumentumgyűjtés esetén is megkérdőjelezhető a hatékony hozzáférés. A copyrightügyek tisztázatlansága áttörhetetlen gátat jelenthet a jövőben. A kérdést úgy kell kezelni, hogy mind az információ előállítójának, mind fogyasztójának megérje.

A jelek arra utalnak, hogy az információ előállítói és közvetlen szolgáltatói nincsenek megelégedve a copyrightjogok által adott védelemmel, és a licenckorlátok által nyújtott erősebb mechanizmusokra akarnak áttérni, ahol az információáramlást jobban ellenőrzésük alatt tarthatják. A könyvtáros közösségekben jogos rossz érzés terjed amiatt, hogy ez a folyamat kedvezőtlenül hat majd a könyvtárak digitális szolgáltatásaira. Viszont a kiadók úgy tekintenek a könyvtárakra, mint amelyekkel ugyanolyan üzleti kapcsolatba kerülnek, és amelyek rontják a lehetőségeiket.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a „könyvtári olvasó” nem azonos a „vásárló”-val, és a „nyilvánosan hozzáférhető információ” nem egy „termék”.

A használatot korlátozó feltételek mellett a „digitális könyvtár” nem lesz képes teljesíteni az információ mindenhol és bármikor elérhetőségét. A könyvtáraknak megfelelő biztosítékokat kell nyújtaniuk a tartalomszolgáltatóknak arra, hogy a licenckorlátokat betartják, azaz az információk csak adott helyeken és adott olvasók számára elérhetők. Még az is lehet, hogy az olvasónak adott épületekbe kell mennie, és adott eszközöket kell használnia.

Költségek

Az információ sohasem volt ingyenes. Létrehozása, előállítása és terjesztése mindig pénzbe kerül. Ezt a nyilvános könyvtárak használói előtt gyakran elfedi az, hogy a közkönyvtárakat közpénzekből tartják fenn. A digitális könyvtár új és bizonytalan gazdasági elemeket és viszonyokat hoz a könyvtárak életébe. Az olvasóból vásárló lesz, akinek fizetnie kell a hozzáférésért.

Az információs kor fő feltevése, hogy az információ mindenki számára elérhető – pénzért, és ez szemben áll a könyvtár hagyományos ethoszával. Kegyetlenül ironikus lesz, hogy az a technika, amely a digitális információhoz való tömeges hoz-

záférés ígérését hordozta, eljut oda, hogy csak azon keveseké lesz, akik meg tudják fizetni. Lehet, hogy a „digitális könyvtár” privát tulajdonú szolgáltatás lesz. A mágnesszalagok és CD-k licenckorlátai már mutatott erre példát.

Egyáltalán nincs még kidolgozva, hogy a digitális könyvtárak milyen gazdasági modellek szerint fognak működni.

Gondoljuk át a digitális könyvtárak ügyét, és találjuk ki újra a könyvtárosok szerepét

A digitális információ más, és másképp lesz kezelve, mint a nyomtatott. Hozzáféréseinek, kezelésének és gyűjtésének feltételeit nem mi fogjuk a közeli jövőben meghatározni a hagyományos könyvtár kontextusában, hanem az üzleti informatikusok a vállalatok céljainak megfelelően. A digitális közkönyvtár és a digitális magánkönyvtár között különbséget kell tenni.

Egyfajta könyvtáros vélemény szerint a digitális könyvtárnak ugyanazt kell tennie, ugyanúgy kell működni, mint a hagyományosnak, csak elektronikus eszközökkel. Ez jól követhető modell, mégis maradnak anakronisztikus vonásai, az előbbieken elemzett tényezők a régi paradigma ellen dolgoznak.

Az információs forradalom egyik fontos következménye az, hogy az információ szervezésének költsége összemérhetővé válik az előállítás költségeivel. Az információ bőségének korában már nem a tartalomban rejlik az érték. A jövő nem a tartalomé és a szállítóeszközé – mondják a jövőkutatók –, hanem azoké, akik szűrik és keresik az információt, és a kibertérben navigáló értelmes eszközöké.

A számítógép csak a számokat, az adatokat kezeli, a jelentést, a kontextust, az ismeretet az ember, a könyvtáros teszi hozzá. Régen is ezt tette, még inkább így lesz a digitális könyvtárban.

Egy másik jövőkép szerint a digitális könyvtár egy „ismeretközpont” (vagy tudásközpont) hasonlít, ahol szakemberek komplex együttese közvetíti a hozzáférést a különböző erőforrásokhoz. Ebben a környezetben sokféle erőforrásból folyik a munka, és költséghatékony stratégiával segíti a felhasználót az új ismeret megalkotásában és kiadásában.

Bármilyen is legyen a könyvtár – modern, digitális vagy akármi más, középpontjában az információhoz való szabad hozzáférés áll. Lehet azonban, hogy ez nem a gyűjteményhez való szabad hozzáférést jelenti. Lehet hogy az elv kissé eltolódik az ismeretekhez való szabad hozzáférés felé: a szolgáltatás lesz szabad, amely vezeti a használót az információs folyamatban, és mentesíti az információs túlterheléstől? Lehet, hogy nem a gyűjtemény, hanem a könyvtáros lesz a fontos a jövő-

ben? Eljön az idő, amikor nem a technikába, hanem az emberbe, a „digitális könyvtáros”-ba kell beruházni, aki gondot visel az olvasóra.

/KUNY, T.–CLEVELAND, G.: The digital library: myths and challenges. = IFLA Journal, 24. köt. 2. sz. 1998. p. 107–113./

(Horváth Péter)

Könyvtári részvényvásárlás. Az állománygyarapítási együtműködés gazdaságtana

A könyvtárak együtműködési szándékát mindenki magától értetődőnek veszi, a könyvtárak legtöbb közös vállalkozása együtműködésen alapul – az együtműködés tehát szakmai világképünk lényeges része.

Gazdasági kényszer

Az állománygyarapítási együtműködés az erőforrások megosztásának (resource sharing) gondolatából nőtt ki. Gazdaságtani megközelítésben az erőforrások megosztásának gyakorlati megvalósulását négy modellel írhatnánk le. Az első a *barterüzlet* (a könyvtárban a könyvtárközi kölcsönzés), amely költségekkel jár, nagyrészt önkéntes tevékenység. Problémái a következők: egyrészt egyesek nem szorulnak mások segítségére, másrészt mindenki annak segít szívesen, aki neki is segít. A második modell az *értékesítés*, amikor a szolgáltatásért (pl. a dokumentumért) közvetlenül fizetünk, miközben érvényesül a tranzakció piaci értéke. A harmadik modell a *támogatás*, amelynek köszönhetően valamely csoport ingyenesen szolgáltat egy másik számára. A könyvtárakban ez úgy valósul meg, hogy gyűjteményüket ingyenesen bocsátják külső felhasználók (rendszerint meghatározott csoportok) rendelkezésére. A negyedik modell az *erőforrások közös felhasználása vagy újbóli felosztása*. Saját erőforrásait ki-ki egy központi pénzalap és a felelős kezelő testülete rendelkezésére bocsátja, amely az egyesített erőforrás felhasználását (újrafelosztását) irányítja. Ez valójában úgy működik, mint az adórendszer. A könyvtári együtműködési vállalkozásokat e modell jellemzi. Ez megbízható megoldásnak tűnik ugyan, de egyáltalán nem biztos, hogy a könyvtárak a végtelenségig vállalkoznak az effajta adózásra.

A könyvtárakat a dokumentumok növekvő ára egyre inkább rászorítja az együtműködésre. N. Desmarais egyenesen azt vetette fel: mi lesz, ha a könyvtár nem engedheti meg magának, hogy dokumentumokat gyűjtsön vagy birtokoljon? A *Follett-jelentés* szerint „kivihetetlen, sőt nem is kívánatos, hogy minden intézmény maga elégítse ki munkatársainak és használóinak valamennyi tudományos-kutatási igényét”. Most, amikor a források egyre zsugorodnak, mindenki hibázik, aki párhu-

zamos állományokat és ennek következtében párhuzamos hiányokat hoz létre. Ha a folyóirat-előfizetések törlésére kerül sor, a legdrágább címeket szokták lemondani. Gondosan mérlegelni kell, hogy a dokumentumok megvásárlását vagy a hozzáférést részesítjük-e előnyben. Lehet, hogy az önellátás mindig is mítosz volt, de ragaszkodtunk hozzá, mint a császár az új ruhájához.

A gazdasági tényezők mellett a tudományos kutatás változásain is el kell gondolkodnunk: fokozódik az interdiszciplináris jelleg, egyre jobban lerövidül a kutatások időtartama, fennáll tehát az a veszély, hogy olyan állományokat építünk, amelyek hamar feleslegessé válnak. Amióta mérni kezdték a kutatások hatékonyságát, a kutatók mindenáron publikálni igyekeznek. A publikálási düh viszont olyan szakfolyóiratokra irányul, amelyeket a könyvtárak anyagi okokból nem tudnak megvásárolni. Nem engedhetik meg maguknak az új, főleg az elektronikus források beszerzését sem, amelyek egy részét más formátumban egyébként is beszerzik. Ráadásul – legalábbis az Egyesült Királyságban – az utóbbi években jelentősen nőtt a hallgatói létszám.

A nagy intézmények az önellátást és a helyi hozzáférést kívánják fenntartani, mondván, hogy aki gazdag, az bizonyos luxust megengedhet magának. Továbbra is igyekeznek követni a „minden eshetőségre beszerezünk” politikáját, míg mások kénytelenek a „csak ha konkrét igény van rá” politikáját választani, annak költségeivel együtt. Egyes könyvtárak az állománygyarapításban egyik taktikát sem engedhetik meg maguknak; a dokumentumok drágaságát és a hozzáféréstért fizetendő térítést vitatják azok a könyvtárosok, akik kitartóan hisznek az információk szabad hozzáférhetőségében.

Állomány vagy hozzáférés

A könyvtári együtműködéssel elvileg minden könyvtáros egyetért. Az *Apt-jelentés* ugyanakkor megállapítja, hogy az „érdemi és gyakorlati együtműködés mértéke jócskán elmarad az együtműködés iránti széles körű és nyilvánvaló elvi lelkesedéstől”.